

„Me eksleme maailma rajus. Sõjavarjus loodud kunst: Geislingen 1944 – Tartu 2024“. Näitus Tartu Ülikooli kunstimuuseumis 14.06.–15.12.2024

INGRID SAHK

2024. aastal, mil Tartu kandis Euroopa kultuuripealinna tiitlit, möödus ühtlasi 80 aastat eestlaste suurpõgenemisest. Sellest sündis näituse idee tuua kokku kunstnikud-põgenikud erinevatest ajapunktidest: Eesti kunstnikud II maailmasõja järgses paguluses ning Ukraina kunstnikud, kes on Venemaa sõjategevuse eest Eestis varju leidnud.¹ Kuigi näitus ei olnud planeeritud kultuuripealinna põhiprogrammi, oli haakumine Tartu 2024 teemaga „Ellujäämise kunstid“ olemas: näitusel küsisime, mida tähendab kunstnikuks olemine ja looming olukorras, kui kodumaa on sõjas ja tuleb kohaneda võõrsil.

Suurpõgenemine on suur teema, näituseruumid teadagi piiratud, mistõttu tuli teha põhjendatud valikuid. Aastanumbri 2024 ja Tartu linna paariliseks minevikust sai Geislingeni linn Saksamaal, kus aastatel 1945–1950 asus suurim eestlaste pagulaslaager. Teise maailmasõja aegse rände, pagulaste temaatika ning terminoloogia asjus oli kuraatoritele oluliseks nõuandjaks ajaloolane Kaja Kumer-Haukanõmm, kelle abiga valmis näitusele ka Geislingeni tutvustav osa.

Geislingeni laagriga seotud kunstnikest sai näitusele valitud kolm: Agathe Veeber, Hans Tsirk ja Endel Kõks. Valiku puhul olid olulised seosed Tartuga, Geislingeni perioodi loominguga kättesaada-

¹ Näituse idee pakkus välja kunstiajaloolane Kadri Asmer, kes oli ka üks näituse kuraator.

Foto 1. Näituse pealkirjas on kasutatud tsitaati Henrik Visnapuu luuletusest „Ja siiski ...“, mis ilmus esmakordselt 1947. aastal Geislingenis ajakirjas Kauge Kodu koos Endel Kõksi illustratsiooniga. Näituse tunnusvisuaaliks oli Agathe Veeberi illustratsioon (KMM JO 570, Tartu Ülikooli kunstimuuseum) Henrik Visnapuu kogutud teostele (foto: Andres Tennus).

vus,² samuti säilinud kirjavahetus,³ mis edastaks isiklikku kogemust. Kolmest noorim, maalikunstnik ja kunstielu edendaja Endel Kõks, oli Tartus sündinud ja õppinud. Hans Tsirk oli õppinud Tartu Ülikoolis arstiks, kunstiga hakkas ta tõsisemalt tegelema alles Geislingenis. Pallase lõpetanud graafiku Agathe Veeberi töid oli aga mõne aasta eest Tartu Ülikoolile annetanud väliseestlane Henno Lattik⁴, mis võimaldas muuseumil kaasata näitusele ka oma kunstikogusid.

Kontaktid Tartusse jõudnud Ukraina kunstnikega tekkisid neist tuntuima ja aktiivseima näitusetegevusega Viktoria Berezina kaudu.

² Põhiosa näitusel eksponeeritud kunstiteostest oli pärit Eesti Kunstimuuseumist, Tartu Kunstimuuseumist ja erakogudest.

³ Nt Endel Kõksi ja Agathe Veeberi kirjavahetus on hoiul Tartu Kunstimuuseumi arhiivis, nimetatud kunstnikega seotud materjale leidub ka Eesti Kunstimuuseumi arhiivis ning Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis.

⁴ Henno Lattik elas lapsena samuti Geislingeni pagulaslaagris, tema vanemad Amandus ja Alice Lattik suhtlesid kunstnik Agathe Veeberiga nii Geislingenis kui ka hiljem.

Ukraina põgenikud saavad tänapäeval elukohta oma soovide ja võimaluste piires ise valida ega ole piiratud ühe laagripaigaga, seega on nende sattumine Tartusse juhuslikum. Näitusel esinesid oma tööde ja lugudega Viktoria Berezina kõrval Hanna Davõdova, Nadja Karpenkova, Martha Martovska ja Anna Ryazanova. Mitu neist ei ole professionaalsed kunstnikud, vaid harrastajad, kes põhitöö kõrvalt jõudnud kunstiloominguni nimelt alles Eestis viibides. Ukrainlannad jagasid ka oma mõtteid kunstnikust olemisest ja kunsti tähendusest põgenikuna. Neid mõtisklusi, aga ka väljavõtteid Geislingeni kunstnike kirjadest said külastajad kuulata sisseloetuna kõrvaklappidest.

Näituse üheks tugevuseks kujunes kindlasti Geislingeni pagulaslaagri ja kunsti loo avamine, teema värskus ja emotsionaalsus. Kadri Halliku loodud kujundus andis kunstiteostele ja fotodele⁵ sobivalt dokumentaalse, samas sooja ja heleda raamistiku. Külastajate tagasisidest ilmnes, et oma sugulaste ja tuttavate kaudu ollakse Geislingeniga seotud rohkem, kui arvata võiks, kuid teadmist sellest on pigem vähe. Üllatust ja esmakuulmist eestlaste pagulaslaagrist tunnistasid ka mitmed sakslastest külastajad. Teiseks näituse tugevuseks oli kindlasti Tartus viibivate Ukraina kunstnike ja kogukonna kaasamine näitusele. Ukraina kunstnikud leidsid 80 aasta tagustest Geislingeni kunstnike teostest paljugi endaga kokku kõlavat.

Suurpõgenemise meenutamiseks toimus 2024. aasta jooksul ja hiljemgi erinevaid üritusi, mis kõik omal moel viivad mõtted ka aktuaalsetele sõjasündmustele meie läheduses. Lootsime, et tuues kokku Eesti ja Ukraina kunstnikud, nende kunstiteosed ja lood minevikust ning tänapäevast, võiks just kunstinäitus olla platvorm, mis pakub võimalust leevendada vastuolusid ja enam tunnetada nähtamatuid hõbeniite meie kõigi vahel.

Näituse kuraatorid olid Kadri Asmer ja Ingrid Sakh.

Ingrid Sakh, M.A., on Tartu Ülikooli muuseumi kuraator.

⁵ Fotod pärinesid Rahvusarhiivist ja Marburgist Herderi Instituudist Karl Hintzeri kogust.